

Antik Çağ'da Kentleşme Hareketlerinin Doğal Yapı Üzerindeki Etkileri: Batı Anadolu Kıyı Kentleri*

A. Arda Yüceyılmaz**

*Bir mih bir nal kurtarır;
Bir nal bir at kurtarır;
Bir at bir er kurtarır;
Bir er bir cenk kurtarır;
Bir cenk bir vatan kurtarır!
(Bir halk deyişi)*

Giriş

James Gleick'in 1987 yılında kaleme aldığı, "Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi" adlı eserinde söylediği gibi (Gleick, 2003: 18), gerçek hayatta olduğu şekliyle, bilimde de, bir takım zincirleme olaylarda küçük değişiklikleri büyük sorunlar haline getiren bir kriz noktası bulunduğu bilinir. Bu genel kabul içerisine yerleştirildiği biçimiyle kaos, bu noktaların her yerde olduğu anlamına gelmektedir. Bu anlamda "kelebek etkisi" olarak da ifade edilen, sistemlerin içinde başlangıç durumundaki şartlara hassas bağımlılık, küçük ölçekli olayların büyük ölçekli olaylarla iç içe giriş biçiminin kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır.

Söz konusu "hassas bağımlılık" bir sistem olarak düşünüldüğünde çevre ve onun sürekli etkileşim içinde bulunduğu bir alt sistem olarak, kent arasında izlenebilir. Kent ve onu oluşturan ve sürdüren kentleşme hareketleri, oluşturdukları sonuçlarla çevre üzerinde yeni dönüşüm süreçlerinin nedenlerini hazırlamaktadır.

Makro düzeyde gerçekleşen bu dönüşümün ardında, aslında insanın doğayı ve doğayla ilişkilerini algılama noktasında bir "kırılma"nın yattığı görülmektedir. Öyle ki, insan-doğa ilişkilerinin "sürü"den "toplumsallaşma"ya, "toplama"dan "üretim"e geçmesi ile bir yanda "doğa zorlamaları" öte yandan "yaşam gerek-

* Yazar, katkılarından dolayı Doç.Dr. M. Akif Çukurçayır'a ve Yrd. Doç. Dr. Koray Özcan'a teşekkür eder.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

sinmeleri” arasındaki insanın doğa ile etkileşimi, “toplumsal etkinlik” ve toplumsal yararlanma” biçimine dönüşmüştür (Kukul, 1979: 45).

Dolayısıyla doğada varoluşundan bu yana bu “kırılma noktası”na kadar olan süreç içerisinde insan, doğadan yararlanmış, doğayı işlemiş, bilgi birikimine ve teknik ilerlemeye koşut olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır. Ancak, doğada üstünlük kurmaya yönelik bir arayış, kimi zaman, insan ile insanın içinde yaşadığı çevresi arasında varolagelen uyumu bozmuş ve bir anlamda yukarıdaki halk deyişinde bahsi geçen “nal”ı düşürerek; bu “hassas bağımlılık”ta akış için olumsuz bir mecra sunmuştur.

Bilimin olanaklarına bürünen insan, kendini yeterince güçlü gördüğü zaman doğayı sınırsızca kullanmaya, hatta sömürmeye başlamış; ancak insanoğlu uzun süre doğaya verdiği zarardan habersiz yaşamıştır (Keleş ve Hamamcı, 1998: 17-18).

Çevre sorunsalı, bu çerçeve içinde belirlenen insan-doğa ilişkilerinden, daha açık bir anlatımla, insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998: 18). Bu dönüştürme sürecinin sonuçları genellikle görünür/hissedilir olduğu anda algılanmakla beraber, bir çevre sorununu ortaya çıkaran nedenler, sıklıkla kökleri geçmişte olan idari, toplumsal ve ekonomik uygulamalara dayanmaktadır. Bu durum, günümüzde çevre sorunsalını tarihsel bir perspektife sahip, disiplinler arası bir yaklaşımla ele almayı gerekli kılmaktadır.

Bu gereklilik çerçevesinde yapılacak bir değerlendirmede, tarihçiliğin ulusal merkezli siyasal tarihçilik dışında yeni alanlara yönelerek zenginleştiği ve bu bağlamda tarihin ne olduğu, neden ve nasıl yazılması gerektiği gibi sorular etrafında yeni bir söylemin olduğu akademik çevrelerce vurgulanmaktadır.¹ Bu yeni söylemde tarih, geçmişteki olayların kronolojik olarak birbirini takip ettiği bir kayıtlar zinciri olarak değil; fakat toplumsal gerçekliğin, geleceğin ve geçmişin daha bilimsel ve bütünlük içinde bir açıklaması olarak algılanmaktadır. Bu çerçevede, Anadolu coğrafyasında kentleşme ve çevre sorunları tarihi kapsamına girebilecek çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, bu alanın, söz konusu söylemin, üzerinde pek de fazla durulmayan, özel bir bölümünü oluşturduğu dile getirilmektedir.

Çalışmanın Varsayımları

Vurgulanan “çevrenin dönüştürülmesi” süreci ve bu sürecin sonuçlarını hazırlayan nedenler, belirli bir nüfusun organize bir yapı içinde ve tarihsel bir süre-

¹ Bu konuda örnek olarak şu yayınları gösterebiliriz: İlhan Tekeli “ Türkiye Çevre Tarihçiliğine Açılırken”, *Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi* içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1997 (2. Basım)

lilikle yönetsel ve ekonomik faaliyetler gösterdiği yerler olarak kentlerde gerçekleşmiştir. Kentler bu nitelikleriyle, yerleştikleri coğrafyanın doğal biçimlendirici etkilerini değiştirebilecek (örneğin hızlandırabilecek ya da kısmen de olsa yavaşlatabilecek) bir nüfus ve organizasyon potansiyeline sahip bulunmaktadır.

Bu anlamda kentleşme hareketleri, çevresel/morfolojik dönüşümü kendi doğal seyrinde gerçekleştiren akarsular gibi biçimlendirici kuvvetler üzerinde, tarımsal üretime dayanan sömürgeye ait (kolonyal) bir anlayışa bağlı olarak doğal bitki örtüsünün tahribiyle, hızlandırıcı etki yapabilmektedir.

Tarihin bir çok döneminde, dünyanın bir çok farklı coğrafyasında bu hassas bağımlılık dengesinin bozulmasından kaynaklanan yerel veya bölgesel ya da günümüzde olduğu gibi küresel çevre sorunlarının ortaya çıktığı bilinmektedir. Batı Anadolu'da da bu şekilde seyreden doğal sürecin üzerinde, en ciddi hızlandırıcı etkiyi yapan faktörün, "insan" ve onun oluşturup etkin kıldığı yapay bir bünye (*artifakt*) olarak "kent" olduğunu söylemek mümkündür.

Bölge; özellikle MÖ 8. yüzyılın ortalarından başlayarak hızlı bir biçimde sömürgeleştirmeye ve buna bağlı olarak ticaretle beslenen iskan ve kentleşme hareketlerine konu olmuştur (Owens, 2000: 7).

Özellikle üretim alanında teknolojinin değişmesi ve ekonomik bağların gelişmesi insanın çevreyle ilişkisine sürekli yeni biçimler vermektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanın kaynak kullanmadaki etkinliği artmakta, az emekle aynı kaynaktan daha çok üretim sağlayabilmektedir. Bu çerçevede neyin kaynak olduğu sürekli olarak yeniden tanımlanmakta ve teknoloji üretebilmesi insanın çevreye diğer canlılardan çok farklı biçimde uyum yapabilmesine olanak vermektedir. Diğer canlılar yaşam alanlarına (*territory*) orada varolan kaynak miktarına göre uyum yaparlar. Sayıları belli miktarı aşınca ölürler, nüfus kaynağa kendini doğal süreçler içinde uydurur. Oysa insanlar belli bir yerde yaşarken orada kaynak yetersizse, başka yerlerden kaynak getirerek yaşamlarını sürdürebilmektedir. Bu anlamda insan, çevreye pasif bir uyum göstermemekte, kendi varlığını değiştirebilmek için çevreyi sürekli olarak değiştirmektedir. Bu durumda diğer canlılar için geçerli olan taşıma gücü kavramı insanlar için geçerliliğini yitirmektedir (Tekeli, 2000: 4).

Bu anlamda Antik Çağ'da Batı Anadolu kıyı şeridinin jeomorfolojik yapısında gözlemlenen değişimin,² sömürgeleştirme (kolonizasyon) düşüncesinin getirdiği kentleşme hareketleri ve doğal bitki örtüsünün tahribatıyla birlikte hızlandığı; çalışmanın temel varsayımını oluşturmaktadır.

² Konuyla ilgili olarak Süha Güney, *Büyük Menderes Bölgesi* adlı çalışmasında, B. Menderes nehrinin taşıdığı unsurların kıyıda birikmesi suretiyle deltanın her bir asır içinde, takriben 1 km. ya da başka bir ifadeyle kıyı çizgisinin her sene 10 metre kadar batıya ilerlemiş bulunduğunu ifade etmektedir.

Çalışma çerçevesinde Antik Çağ, “dar anlamıyla yaklaşık olarak MÖ 6. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasındaki zaman dilimini” (arkeolog.org, 2006); kentleşme hareketleri “kentsel çevrenin (ekolojik çevre) kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirilmesi” (Bal, 2002: 59) / dönüştürülmesi yönündeki faaliyetleri; doğal yapı, “insanın oluşumuna katkıda bulunmadığı, hazır bulunduğu çevreyi” (Keleş ve Hamamcı, 2002: 39); Batı Anadolu kıyı kentleri, Antik Çağ’da Ege Denizi’nin kıyı çizgisi ve hinterlandı boyunca kurulmuş kentleri ifade etmektedir.

Çalışma çerçevesinde doğal yapı üzerindeki etkileri araştırılan Antik Çağ kentleşme hareketleri; a) yerleşme ve toprak kullanım politikaları (sömürgeleştirme ve birleştirme), b) nüfus hareketleri, c) kentsel üretim-dağıtım biçimleri (teknolojileri) değişkenleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Antik Çağ’da Kent ve Kentleşme

Kentler, kendilerine hizmet sağladıkları ve korudukları ve aynı zamanda tarafından beslendikleri kırsal çevreyle yakın bağlantı içerisinde olan alanlardır (...) Bu anlamda, tarihte polis, civitas ve burg kavramlarıyla ifade edilen kentin, bir kentsel yerleşmeyi ve onun çevresini işaret eden bir yapıyı karşıladığı görülmektedir (Kostof, 1999: 38).

Kent, bütünüyle kırsalın veya sadece kentin hemen ötesindeki iç bölgenin karşılamış olduğu bir yiyecek gereksinimi yaratmıştır (Osborne, 2000: 141). Her ne kadar günümüzün tipik “şehirli”si haklı olarak, kendi yiyecek ihtiyacını kendisi üretmeyen biri olarak görülse de, tipik Antik dönem şehirlerinin büyük çoğunluğunda başlangıçta bunun tam tersinin geçerli olduğu bilinmektedir (Weber, 2003: 93). Bu çerçevede kentleşmenin, kırsaldan artan bir ölçüde ayrılarak ele alınması mümkün görünmemektedir (Morris, 2000: 37). Dolayısıyla, Antik Çağ Batı Anadolu kentleşmesinin kolonyal niteliği göz önüne alındığında, kentin kırsal, dolayısıyla doğal kaynaklarla ilişkisinin, kentin kuruluşundan ölümüne dek ne denli önemli bir belirleyici olduğu ortaya çıkacaktır.

Antik Çağ’da Kentleşme:

Sömürgeleştirme (Kolonizasyon) ve Birleştirme (Synoikismos)

Kent bir çok farklı açıdan tanımlanabilir; ancak çalışma çerçevesinde “tarihsel ve toplumsal çıkış noktası olarak kent, kendini yöneten ve bir arada oturan bir topluluğun, işgal ettiği ve bu işgalden ötürü iskan ettiği, buna bağlı olarak örgütlediği mekan” (Kılıçbay, 2000: 41) olarak ele alınmaktadır.

Kent, bir yapı, insan eliyle inşa edilmiş yapay bir olgu, olarak algılanmakla beraber, bunun ötesinde, “doğal olanı” sınırlayan bir kısıtlayıcılığı da ihtiva etmektedir. Gerçekten de bir çok kent, kendi konumlandıkları alanı tahakküm altına almakta, nehirlerin yönlerini değiştirmekte, kimi zaman denizden uzaklaş-

tırmakta ya da gölleri doldurmakta tereddüt etmemektedir (Paquot, 2005: 65-74).

Dar anlamıyla kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını ifade eden kentleşme kavramı (Keleş, 2002: 19), çalışmanın konusunu oluşturduğu şekliyle; kentsel çevrenin (ekolojik çevre), kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirilmesi (Bal, 2002: 59) anlamını ifade etmektedir. Bu anlamıyla kentleşme kavramı; mekanın, bir anlamda doğal çevrenin, sürekli olarak yeniden biçimlendirildiği, dönüştürüldüğü bir süreci vurgulamaktadır. Dolayısıyla “kentsel çevre doğal değil; fakat sentetiktir” (Bookchin, 1999: 33).

Söz konusu bu sentetik form, ilk yerleşimin görüldüğü neolitik çağdan günümüze, insanın gereksinmelerine cevap verebilmek için sürekli biçimlendirilmiş/dönüştürülmüştür. Bu biçimlendirmeye konu olan kentsel gereksinmeler, yapılarından dolayı kişiyi doğaya bağlayan gereksinme türleridir (Süel, 1983: 118).

Bu bağlamda Antik Çağ'da Ege ve Batı Anadolu'da kentleşme hareketinin sömürgeleştirme (kolonizasyon) ve birleştirme (synoikismos) olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleştirildiği görülmektedir. Antik Çağ'ın bu iki kentleşme süreci, birbirlerinden farklı görünmekle beraber, birbirini dışlayan iki süreç değildir (Owens, 2000: 8).

Sömürgeleştirme (Kolonizasyon)

Yeni pazarlar, hammaddeler ve toprak arayışı içerisinde olan ya da yalnızca ülkelerindeki koşulları yetersiz bulduklarında Antik Çağ Grek halkının, MÖ 8. yüzyıldan itibaren tüm Akdeniz çevresinde ve Karadeniz kıyıları boyunca yeni ve sürekli yerleşim yerleri kurdukları bilinmektedir (Owens, 2000: 34).

Kolonileşme ve beraberinde getirdiği kentleşmenin aritmetik olmaktan çok geometrik bir artış gösterdiği ve coğrafya üzerinde yayılımı hızlandırdığı ifade edilebilir. Collette Estin ve Helene Laporte'un ifade ettiği gibi (2005: 29), bir koloni özerkliğini kazandıktan sonra bu kez de kendisinin koloniler kurma yoluna gittiği bilinmektedir. Örneğin Milet'e bu bağlamda 95 koloni mal edilmiştir.

Fenikeliler, Yunanlılar ve Etrüskler tarafından kurulan bu yeni şehirler, Sargon'un Suriye'de kurduğu şehirler gibi artı-ürünün bir kısmının koloniyi kuran ana şehir tarafından alındığı bölgesel haraç toplama merkezleri olarak kurulmamışlardı (Childe, 1983: 29).

Bu yeni şehirler, Fenike'nin dar kıyı ovalarında ve Yunanistan'ın daha da dar vadilerinde kendilerine yer bulamayan göçmen çiftçilerin gerçek denizaşırı yer-

leşme yerleriydi. Koloniciler denizlerin ötesinde ekilecek yeni topraklar, yeni balık avlama alanları ve korsanlık ve ticaret üsleri aradılar ve gittikleri yerlere anayurtlarının ekonomilerini ve araç gereçlerini getirdiler. Ve nihayetinde koloni, kendini kuranların geldikleri ana şehre bağımlı olan ya da ona haraç veren bir toplum değildi. Ana şehre geleneksel duygu bağlarıyla bağlıydılar ve bu şehir onlar için anayurtlarında kalmış olabilecek daha yüksek hünerli zanaatçıların yaptıkları mallar karşılığında yeni ülkelerinde yetişen tüketim fazlası herhangi bir ürünü ve iç bölgelerdeki yabancı toplumlardan sağladıkları hammaddeleri değiştirebilecekleri doğal bir pazardı (Childe, 1983: 130).

Birleştirme (Synoikismos)

İnsan ve doğa ekseninde önemli bir dönüştürme aracı olarak kentleşme kavramının Antik Çağ'da bulduğu karşılıklardan biri olarak synoikismos kavramı, "Antik Çağ'da kent oluşumunu, önceden dağınık olan hanelerin ve küçük hane kümelerinin bir araya gelmesini" (Wallace-Hadrill, 2000: xii) ifade etmektedir. Aristoteles, kavramı tam olarak, politik bir çerçevede "birlikte yaşama" anlamıyla ele almıştır (Kostof, 1999: 60).

Bu bağlamda birleştirmenin (*synoikismos*), bir kentsel alanın yeniden oluşturulması ya da mevcut bir kentin mekansal boyutlarının yerel halkın oraya göç etmesiyle büyütülmesini anlatan bir süreç olduğu görülmektedir.

Antik Çağ'da Kentsel Ekonomi

Kentlerin ortaya çıkışında çok sayıda özgün faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Bu faktörler çoğu zaman coğrafi, etnolojik, toplumsal ve dinsel nitelikler taşıyabilmekle birlikte; kentlerin doğuşu ve yükselişinde ekonomi, esas olarak belirleyici bir noktada bulunmaktadır (Baicoch, 1988: 11). Antik Çağ'ın Ege dünyasının gösterdiği kentsel gelişmede de ekonomik faktör yadsınamayacak bir öneme sahiptir.

Antik Çağ dünyasının sınırlı bir coğrafya içerisinde sahip olduğu doğal kaynak çeşitliliği, düzenli bölgeler arası ticaret -ve dolayısıyla ekonomi için- sağlam bir temel tesis etmiştir. Örneğin Akdeniz bölgesi, sahillere, düzlüklere, vadilere ve dağlıklara (önemli coğrafi çeşitliliğe) sahipken; İsrail ve Suriye iyi limanlara, keresteye, çömlekçilik için iyi kalitede çamura ve yüksek kalitede şarap ve yağ üretebilme kapasitesine sahip bulunmaktaydı. Kıbrıs ve Oman, bakır madeni açısından zengindi. Mezopotamya, ağaç, taş ve metaller bakımından fakir olmakla birlikte gösterdiği ekolojik karakteristikler bakımından belirgin bir şekilde farklı alt bölgeleri kapsamaktaydı. Anadolu gümüş bakımından zengindi. Mısır da Mezopotamya gibi bazı kaynaklar açısından yoksul bulunmakla birlikte, keten ve buğday üretebilme fırsatlarına ve altına sahipti. Dolayısıyla işlem ve taşıma masraflarının oldukça yüksek olmasına rağmen, belirtilen alan içeri-

sinde üretim faktörlerinden gelir sağlama noktasındaki farklılıkların, bölgesel uzmanlaşma ve mal mübadelesinden önemli kazanç elde edilmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür (Silver, 1995: 81).

Bu çerçevede Antik Çağ'da Ege dünyasının 8. yüzyıldan başlayarak ekonomik açıdan büyük bir canlılık içine girdiği bilinmektedir. MÖ 8. yüzyıla beraber gelen bu ekonomik hareketliliğin ardında, dış ülkelerde yüksek bir değeri olan şarap ve zeytinyağının, ilk önce İonia'da, ardından Yunan yarımadasının kıyı polislerinde dışsattım amacıyla yoğun bir biçimde üretilmeye başlanması, deniz aşırı ticaretin büyük bir ivme kazanması yatmaktadır (Ağaoğulları, 2002: 18).

Bu yüzyılı, Asur ve Suriye krallarının metalin kalitesini garanti etmek için gümüş çubukları damgalamaya başladıkları -bir anlamda ticarete bir denetim mekanizması getirdikleri- dönem takip etmektedir. Bu denetim mekanizmasının icadı, Batı Anadolu'da, Lidya'da devletin bastırıp metalin hem kalitesini hem ağırlığını, garanti ettiği, değişmez biçimleri ve belirli ağırlıkları olan metal parçaları, yani sikkelerin kullanılmaya başlanmasıyla beraber (Childe, 1983: 131), Antik Çağ ticaretinde önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir.

Fakat Antik Çağ kentlerinin ekonomik yapıları üzerinde devrimsel nitelikteki asıl değişim MÖ 600'de kısa bir süre sonra, Aigina, Atina ve Korinthos gibi şehir devletlerinde, bakır ya da küçük gümüş parçalar halinde bozuk paraların dolaşıma girmesiyle gerçekleşecektir. Bozuk paranın dolaşıma girmesi, kenti besleyen kırsal alanda, çiftliklerde köylünün küçük üretim fazlasını, kolayca küçük parçalara ayırabilen ve her tür ve kalitede mamûl mallara çevirebileceği bir değişim aracına dönüştürebilmesine olanak sağlamakta ve böylece uzun dönemde küçük asal üreticiler ve zanaatçılar, uygarlık teknolojisinin sağladığı gittikçe artan çeşitlilikteki inceliklerden yararlanabilecek duruma gelebilmektedirler. Bu durum halkın tüketeceği ucuz malların yapımını kârlı kılmış, bir anlamda tüketimi artırmış ve küçük toprak sahibine bile geçim sağlamak amacıyla yapılan yiyecek tarımından, uzmanlaşmış tarıma -örneğin satmak için yapılan zeytin ya da yağ üretimine- geçebilmesine olanak vermiştir (Childe, 1983: 131).

Çok uzun sayılamayacak bir dönem içerisinde ekonomik alanda gerçekleşen bu değişim, refah seviyesinde bir yükselme getirmekle birlikte, insan ve çevresel kaynak (toprak) kullanımı ilişkisinde de bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. Bu durumun, Antik Çağ'da toprak kullanımı açısından daha fazla tarım alanı için doğal bitki örtüsünün daha hızlı tahrip edilmesi anlamını taşıdığı ve uzun dönemde, özellikle Batı Anadolu kıyı şeridinde, akarsu vadilerinde yer alan bir çok kent için olumsuz sonuçlar doğuracak bir süreci de başlatmış olabileceği düşünülebilir.

Antik Çağ'ın tarıma dayalı ekonomisi için en önemli bir kaynak olarak toprağın kullanımında yaşanan bu artış, MÖ 4. yüzyılda İskender ordularının bir taraftan Hindistan'a, diğer taraftan birinci Nil çavlanına kadar uzanan ülkeleri fethetmesiyle beraber Ege'li üreticiler için yepyeni pazarlar açmış ve yine Ege ve Batı Anadolu'ya yeni hammaddeler sağladığından sanayinin ilerlemesini de sağlamıştır (Mansel, 1971: 499).

İskender'in askeri ve ekonomik bakımdan önemli yerlerde bir çok şehirler kurmak, eski yolları onarmak, yenilerini yaptırmak, aynı zamanda Pers krallarının hazinelerinde biriktirmiş oldukları değerli madenlerden geniş ölçüde sikke bastırmak suretiyle ekonomiyi geliştirme siyasetini takip eden Helen krallarının da sürdürdüğü ve hatta aralarında belirli bir rekabetin de bulunduğu bilinmektedir (Mansel, 1971: 499). Böylece, MÖ 8. yüzyılda ozan Hesiodos'un "çömlekçi çömlekçiyle yarışıyor; marangoz marangozla..." şeklinde ifade ettiği rekabet olgusu, 400 yıl sonra, daha yönetimsel ve makro düzeyde bir rekabete dönüşmüş olduğu düşünülebilir.

Antik Çağ'da Kentsel Ulaşım

Kanallar, nehirler ya da sahiller boyunca ya da deniz yoluyla gerçekleştirilen ticari amaçlı su yolu taşımacılığı, Antik Çağ'da kara üzerinden yapılan taşımacılıkla karşılaştırıldığında daha ucuz, masrafsız bir yöntemi ifade etmektedir (Silver, 1995: 85). Kırsal alanda elde edilen tarımsal artık ürünün pazara/kentlere taşınmasında, debisi düzenli olan nehirler ve bu nehirler üzerinde insan eliyle açılan kanallar çok önemli olanaklar sağlamıştır. Ekilebilir düz alanların da bu akarsuların geçtiği vadilerde yoğunlaşması, tarihsel anlamda, kentleşme sürecinde bu alanların öncelikle tercih edilmelerine neden olmuş ve böylece yoğun nüfus etkisine açılmıştır (Aktüre, 1997: 64).

Anadolu'da uzmanlaşmış üretim ve pazar ilişkilerine geçildiği MÖ 8. yüzyıldan sonra ise, yerleşmelerin ağırlık noktasını kıyıları oluşturmuş ve ulaşım deniz yoluyla yapılmıştır. Karayolu yapımının ancak Roma döneminde gelişme göstermiş bir teknoloji olduğu göz önüne alındığında, bir nehirden diğerine geçmek için Ege Denizi'ne çıkılması zorun hale gelmiştir. Bu durum, kendi bölgelerinin pazar yeri işlevini gören Batı Anadolu'nun ilk kent-devletlerinin, yer seçiminde Ege Denizi'nin kıyı çizgisi boyunca yoğunlaşmasında etkili olmuştur (Aktüre, 1997: 66).

Bu bağlamda Antik Çağ Batı Anadolu kıyı şeridinde gerçekleşen hızlı kolonizasyonda, bölgenin, Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes gibi iç bölgelere kadar erişimi sağlayan çok sayıda doğal ulaşım yoluna sahip olmasının etkili olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Batı Anadolu'nun kıyı yerleşimleri bu anlamda Antik Çağ'da hakim olan liman yerleşimlerinin karakteristiğini yansıtmaktadır. Böylelikle nehir ağızlarında konumlandırılmış büyük limanlara gelen malların iç bölgelere en ucuz ve en kolay bir biçimde taşınmalarına olanak sağlanmıştır (Casson, 2002: 144).

Batı Anadolu Kıyı Şeridi Coğrafya Durumu

“Platon'un varsayımına göre, tufandan sonra üç aşamalı bir uygarlık oluştu. Dağların tepesinde oluşan birincisi, ilkel ve kabaydı. İnsanlar hâlâ ovaları kaplayan sular dan korkuyorlardı. Yamaçlarda oluşan ikincisinde, insanlar yavaş yavaş cesaretleniyordu, çünkü sular ovalardan çekilmeye başlamıştı. Üçüncüsü ovalardaydı. Dördüncü beşinci ve hatta daha fazlasından da söz edilebilir; fakat esas, insanların sonunda korkudan tamamen arındıkları zaman, kıyılarda ve ovalarda kurdukları uygarlıktır (Strabon, 2000: 109).”

Antik Çağ'da kentleşme hareketlerinin doğal yapı üzerindeki etkilerinin incelenmesinde, çalışmanın coğrafi sınırlarını ifade eden Batı Anadolu Kıyı Şeridi, kuzeyde Gelibolu Yarımadası'ndan, güneyde Fethiye'ye kadar uzanan Anadolu'nun Ege Denizi kıyılarını ve bu şeridin kuzeyden güneye doğru Havran Çayı (Euneos), Bakırçay (Kaikos), Gediz (Hermos), Küçük Menderes (Kaystros), Büyük Menderes (Maiandros) akarsularıyla bağlandığı hinterlandı ifade etmektedir.

Deniz bu bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte büyük rol oynamaktadır. (...) Ege Denizi'nde kara görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması deniz ulaşımını, dolayısıyla Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri kolaylaştırmakta başlıca etken olmuştur (Mansel, 1971: 1).

Ege bölgesi kıyıları, adaları ve deniziyle bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat ileride belirtileceği gibi bu bölge yalnız coğrafya bakımından değil, kültür ve ekonomi bakımından da bir bütün meydana getirmiştir. Bölge, eski çağlardan beri komşu ülkelerle siyasal ve kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Anadolu'nun batı kıyıları Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığı gibi Balkan Yarımadası'nın Akdeniz'in diğer iki büyük yarımadası gibi, iç ülkelerden sıradağlarla ayrılmamış olması, iç Avrupa ülkeleriyle her zaman ilişkiler kurmasını mümkün kılmıştır. Girit ve Yunan ülkesinin batısındaki bazı adalar, Ege Bölgesi'nden gerek Mısır'a, gerek İtalya'ya doğal bir köprü meydana getirmekte, Truva'nın kendilerine önemini borçlu olduğu Boğazlar ise, Karadeniz ülkeleriyle Ege ülkeleri arasındaki bağları sağlamakta başlıca rolü oynamaktadır (Mansel, 1971: 2).

Akarsular

Vadiler boyunca akan nehirler, Batı Anadolu'nun kültürel ve ekonomik yaşamının gelişmesinde ana etken olmuşlardır. Çünkü ileride de değinileceği gibi,

Helenizm etkisinin çok içkilere girmesine ve liman ticaretinin Doğuya ulaştırılmasına yarayan yollar, bunların vadileri içinden geçiyordu. Fakat onlar, bu limanlara refah getirmekle birlikte, sonunda, onların çöküşünü de hazırlamışlardır. Yukarı yataklarında, hızlı akan bu ırmakların suları, sürekli olarak buradaki toprağı aşağı taşımışlardır. Eski Çağda bile bunların alüvyon birikintilerinin, limanları denizden ayırmaya başladığı bilinmektedir. Bugün Miletos Körfezi'nin bir kolu ortadan kalkmış ve diğer bir hinterland gölü (Bafa) olmuştur. Bir zamanlar işlek bir liman olan Ephesos ise tamamen milledolmuştur. Bunlardan sadece Smyrna (İzmir) yaşayabilmiş ve o bile Gediz'in (Hermos) ağzından biraz uzakta bulunmasına karşın, ancak nehir yatağının yönünün çevrilmesiyle kurtarılmıştır (Magie, 2002: 7-10).

Büyük Menderes (Maiandros)

Antik Çağ'ın ünlü coğrafyacısı Strabon, günümüzden yaklaşık 2000 yıl önce kaleme aldığı Geographika adlı eserinde, Ege kıyılarındaki jeomorfolojik yapı değişimine, Büyük Menderes nehri üzerine yaptığı gözlemler ışığında işaret etmektedir:

“Gerçekten toprak gevrek, kolay ufalanabilen cinstendi, aynı zamanda tuzlarla³ dolu olup kolay yanabilirdi. Ve belki de bu nedenlerden ırmağın akıntısı sık sık yönünü değiştirdiğinden, Maiandros (Büyük Menderes) kıvrılarak akmaktadır. Irmak aşağılara çeşitli zamanlarda, kıyının çeşitli kısımlarına alüvyon yığmakla beraber, sel toprağının bir kısmını da açık denize sürükler Gerçekte kırk stadion uzunluğundaki sel toprağı yığınları evvelce deniz kıyısında olan Priene'yi bir iç kent yapmıştır (Strabon, 2000: 85-86).”

Yine, Büyük Menderes nehrinin güneyindeki yamaçlarda kurulmuş Avşar Gölü'nün biraz batısında, yamaçla birleşen bir tepe üzerinde eski Miyus şehrinin kalıntıları mevcuttur. Miyus şehrinin de, deniz kenarında kurulduğu ve belki Milet'in karadan nispeten uzak olduğu zamanlarda, gemilerin Miyus'a yanaştığı ve malların buradan karayolu ile doğuya sevk edildiği ileri sürülmektedir. Gerçekten Miyus'un 5-6 km. kuzeydoğusunda bulunan Özbaşı köyü civarında, ovada yapılan bir sondajda denizde yaşayan organizma kalıntılarına rastlanılmış olması, B. Menderes bölgesindeki eski haliçin Bağarası ile Söke'nin biraz doğusuna kadar sokulabileceğini teyit etmektedir. Böylece Flandriyen transgresyonundan⁴ itibaren bugüne kadar, B. Menderes nehrinin ağzı ve kıyı çizgisi, güney batı istikametinde takriben 30-32 kilometre kadar ilerlemiş ve denizden yer kazanmıştır. Şüphesiz tarihin en eski zamanlarından beri, bu bölge sakinleri deltanın ilerleyişini çoğu zaman büyük bir endişe içinde izlemişlerdir. Bu yüzden

³ Sodyum klorat, sodyum karbonat, kalsiyum fosfat gibi.

⁴ Deniz seviyesinin yükselerek daha önce su seviyesinin üzerinde bulunan kara parçalarını kapladığı erken jeolojik dönem

eski, mamur ve müreffeh şehirler sönmüş ve terkedilmişlerdir (Göney, 1975: 53).

Menderes Deltası'nın bu ilerleyişinde ve bölgede yol açtığı topografik değişimde, bölge coğrafyasının etkisi olduğu kadar, nehrin havzası boyunca, kolonyal girişimlerin bir uzantısı olarak kurulan kentlerin ve buradaki kentsel faaliyetlerin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Strabon, nehir boyunca Nysa, Koskinia, Orthosia, Briula, Mastaura, Akharaka ve en iyi Mesogites şarabının elde edildiği Aromeus gibi "önemli yerleşmelerin" bulunduğu işaret etmektedir.

Gediz Nehri (Hermos)

Taşkın dönemlerinde sık sık yatak değiştiren Gediz Nehri, yaklaşık 40.000 hektarlık bir delta oluşturmuştur. Zaman içerisinde İzmir Körfezi'ndeki bazı adalar da kara ile birleşmiş ve delta ovası içerisinde kalmıştır. 19. yy sonlarında Gediz Nehri, Çilazmak dalyanının hemen doğusundan Ege Denizi'ne dökülmekte iken, Körfezin hızla dolması ve İzmir Limanının denize ulaşımının kapanması tehlikesi nedeniyle kanallar açılarak nehrin yatağı değiştirilmiştir. Nitekim delta bugün, içerisinde, geçmişte Ege Denizi'nin bir adası olan Üçtepeliler'de bulunan Leukai antik şehrini barındırmaktadır.

Bu veriler ışığında deltanın oluşumu sırasında Gediz Nehri'nin, batı, güneybatı ve güney doğrultularında sık sık yatağını değiştirdiği ve denize doğru ilerlediği kesimlerde çok sayıda lagünler, bataklıklar ve çamur düzlükleri oluşturduğu belirtilmektedir (çevreorman.gov.tr, 2006).

Bakırçay (Kaikos)

Kuzey Ege havzasının en önemli akarsuyu olan Bakırçay, Akdeniz iklim bölgesinde büyük ölçüde yağışlardan beslenen bütün akarsular gibi düzensiz bir akış rejimine sahiptir (dsi.gov.tr, 2006).

Antik Çağ'da Bakırçay'ın ve havzasının önemli sömürgeleştirme (kolonizasyon) faaliyetlerine ve bu sömürgeleştirmenin getirdiği kentleşme hareketlerine sahne olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Strabon Bakırçay (Kaikos) ve havzasındaki kolonileşmeye işaret ederek, Aiol kolonilerinin Balkız'dan (Kzykenen) Bakırçay'a (Kaikos) kadar bütün ülkeye dağılmış olduğunu ve daha ileri giderek yine Bakırçay (Koikos) ve Gediz (Hermos) çayları arasındaki toprakları da kapsadığını ifade etmektedir (Strabon, 2000: 90-91).

Küçük Menderes (Kaistros)

Küçük Menderes Nehri, Biga yöresinde Bozdağlar'dan doğar, kendi ismi ile anılan bu ovayı sulayarak, Selçuk ilçesinin batısından denize dökülür. Küçük

Menderesin alüvyon getirip kıyı çizgisinden sürekli olarak ilerlemiş olması neticesinde, ilk çağların en önemli liman şehirlerinden biri olan Efes bugün denizden 5-6 km. içeride kalmıştır (TC Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004: 37).

Strabon, Efes Antik Kenti'ne ait limanın Küçük Menderes Nehri'nin getirdiği mil birikintisiyle dolması sürecinde, insan ve bir anlamda kentleşme, faktörünün rolüne işaret ederek şunları söylemektedir (Strabon, 2000: 199):

“Kentin bir tersanesi ve bir de limanı vardır. Limanın ağzı mühendisler tarafından daha dar olarak yapılmıştı. Fakat onlar bu işi yaptıran kralla birlikte, Attalos Philadelphos'u kastediyorum, sonuçta yanılmışlardı; çünkü kral, şayet çok geniş olan ağız tarafına bir dalgakıran yapılırsa, girişin büyük ticaret gemileri için yeteri kadar derin olacağını zannettiğinden -limanın da vaktiyle Kaistros (K.Menderes) Irmağı'nın getirdiği mil birikintisi nedeniyle sığ yerleri vardı- böyle bir dalga kıran yapılmasını buyurdu. Fakat sonuç tamamen tersi oldu, çünkü mil birikintisi böylece içeride kaldığı için ağız kısmına kadar bütün limanı doldurdu. Bundan önce gelgit akıntısıyla mil dışarıya, denize doğru alınıp götürülüyordu.”

Batı Anadolu Kıyı Şeridinde Morfolojik Değişim ve Kentler Üzerindeki Etkileri

Daha önce de vurgulandığı gibi, Antik Çağ'da Batı Anadolu, sahip olduğu doğal kaynak ve ulaşım yolları olarak akarsularıyla, kent-devletlerinin kolonizasyon süreciyle birlikte önemli mekansal dağılım gösterdiği bir coğrafyadır.

Ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayalı bu yerleşmeleriyle Batı Anadolu kıyı şeridi; önceleri sınırlı nüfusa ve küçük etki alanına sahip olmakla birlikte (Aktüre, 1997: 69), erken arkaik dönemle başlayan (MÖ 600-545) atılımlarla bütün dünyanın, o dönemdeki en ileri bölgesi haline gelmiştir (Akurgal, 1988: 429).

Bu bağlamda Lydia ve İonia'nın yüksek refahı, büyük ölçüde ticaret ve endüstrinin gelişmesine bağlanmaktadır (Magie, 2002: 27). Bu hızlı ilerlemede, Akdeniz'e özgü bitki örtüsü olan zeytinlikler ve çam ormanları gibi doğal kaynakların ticarete hızlı bir biçimde konu olmaları önemli rol oynamıştır (Aktüre, 1997: 69).

Ancak bu hızlı ilerleme, Antik Çağ'ın bir çok kenti ve bu kentlerin kırsal bölgeleri için hızlı bir çevre tahribatını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki, Antik Çağ'da Batı Anadolu kıyı kentleriyle benzer ticari pazarı ve kolonyal mantığı paylaşan Tamassos'ta izlenen süreci Strabon şu şekilde aktarmaktadır (Strabon, 2000: 280):

“...Eratosthenes eski zamanlarda ovanın sık ormanlarla kaplı olduğunu, ağaçlarla örtülü toprağın bu nedenle işlenemediğini söylüyor. Madenler durumun biraz değişmesine yardımcı oldu, çünkü halk bakırı ve gümüşü yakabilmek için ağaçları kesmek

zorunda kaldı ve deniz, filolar için güvenli bir ulaşım sağladığından beri gemi yapımı da ağaç kesiminde yardımcı oldu. Fakat bununla da ormanın büyümesine hakim olmadılar. İsteyen ve başarabilen herkesin ağaçları kesmesine ve böylece ağaçtan temizlenmiş toprağı, verimsiz olarak kendi malı imiş gibi kullanmasına izin verdiler.”

Batı Anadolu'da da bu süreç farklı seyretmemiş, dahası, inşaatlarda kullanılan ahşap ve yakacak odun olarak sürekli kesime uğrayan bu orman alanları, bir de, MÖ 5. yüzyılda bölge dışı etkenlerle karşılaşmıştır: O dönemin teknolojik koşullarında nüfus ile ekilebilir tarım toprağı ve diğer doğal kaynaklar arasında kurulmuş olan denge, Persler'in Anadolu'ya saldırmalarıyla bozulmuştur. Ege kent-devletleri, bu ortak düşmana karşı örgütlenme gereğı duydukları ve o dönemde Ege Denizi çevresindeki en güçlü kent- devleti olan Atina ile, savaş tehlikesi baş gösterdiğinde onlardan yardım almak üzere MÖ 478 yılında bir anlaşma yaptıkları ve bu anlaşma karşılığında da, Atina'ya belirli bir miktar vergi ödemeyi kabul ettikleri bilinmektedir (Ponds, 1969: 135-137).

Bu bağlamda yüklenen bu vergiler sonrasında bölgede kayıt altına alınmış olan ve bu birliğe bağlı yaklaşık 340 kent-devletin, zaman içinde yükümlülüklerini yerine getirebilmek ve vergilerini zamanında ödeyebilmek için, tarım alanlarını genişlettikleri, bu nedenle de, ormanlık alanlarda tarım toprağı açtıkları ve bu sürecin doğal dengenin bozulmasına ve bölgede büyük bir erozyon sorununun yaşanmasına neden olduğu vurgulanmaktadır (Aktüre, 1997: 70).

Çalışmanın izleyen bölümü çerçevesinde, Batı Anadolu kıyı şeridinde bu dönemin hızlanan kentsel ve ekonomik faaliyetlerine koşut olarak, doğal vejetasyonun tahribiyle gerçekleşmiş erozyon sorunundan, doğrudan olarak etkilenmiş ve kentsel topraklarında topografik değişikliklerin gerçekleştiğı üç örnek kent: Milet, Efes ve Eski İzmir (Smyrna) ele alınacaktır.

Milet

Bugünkü yerleşim konumuyla antik Milet kenti, Büyük Menderes Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü yerden 10-12 km. içeride, bir düzlük ortasında, Aydın ili Söke ilçesi ile Akköy arasında, Akköy'ün kuzeydoğu yakınında, Balat köyü bitişiğinde yer almaktadır (Tuna, 2002: 113).

Antik Çağ boyunca Anadolu'nun en zengin şehirlerinden biri olarak bölgenin ticari hareketliliğinde önemli bir yere sahip olmuş olan şehir, bu zenginliğini büyük ölçüde deniz ticaretine borçludur.⁵

İonia'nın en eski ve önemli yerleşmelerinden biri olan kıyı kenti Milet, Antik Çağ'da ekonomik öneminin bir göstergesi olarak dört limana sahipti. Bunlardan biri doğudaki koyda, diğer üçü ise batıda bulunmaktaydı. Ancak kent bugün, Menderes Nehri'nin taşıdığı milden ötürü, denizden oldukça içeride, bir düzlük

⁵ “Ramazan Özgan'la yapılan mülakat”, Aydın, 22.04.2006.

ortasında kalmış bulunmaktadır. Antik Çağ'da Milet'in batısında, kıyıdan açıkta yer alan ünlü Lade Adası aynı nedenle, şimdi tiyatronun dört mil batısında kuru bir tepe görünümündedir (Akurgal, 1988: 444).

Milet, Antik Çağ'da hakim olan kolonici kentleşme politikasının ve bu yöndeki kentleşme hareketlerinin önemli bir örneği olarak dikkate değerdir. Öyle ki, kent, MÖ 7. ve 6. Yüzyıllarda, özellikle MÖ 650'den sonra Karadeniz ve Akdeniz'deki kolonilerine bağlı olarak önemli bir zenginleşme ve gelişme göstermiş ve İon dünyasının metropolü olmuştur. Antik kaynaklar Miletlilerin doksan koloni kurmuş olduklarına işaret etmektedir (Akurgal, 1988: 445).

Efes

Antik Efes Kenti, Batı Anadolu kıyılarının hemen hemen orta kısmında, Küçük Menderes (Kaystros) Nehri'nin sularını boşalttığı kuytu ve ticarete elverişli bir körfezin kenarında kurulmuştu. Burası Lydia'nın ünlü merkezi Sardes'ten geçen kral yolunun başlangıç noktası olduğu gibi kuzeyindeki Gediz (Hermos) ve güneyindeki B. Menderes (Maiandros) vadileri boyunca Anadolu'nun içlerine doğru uzayan büyük ticaret ve kültür yollarının ortasında ve her ikisine de tali birer yol ile bağlı bulunduğundan, ticaret, kültür ve siyaset alanında her türlü gelişme ve ilerleme imkanlarına sahip bulunuyordu (Duyuran, 1950:7).

Fakat Efes, büyük ölçüde konumundan kaynaklanan bütün bu üstünlüklere rağmen şehrin tüm zenginlik ve refahına sebep olan ticaretini, hatta her türlü yaşama imkanlarını kaybettirecek derecede, yerleştiği coğrafyadan kaynaklanan tabii bir risk de taşıyordu. K. Menderes Nehri daimi olarak sürüklediği millerle, tıpkı kuzey ve güneyindeki Gediz ve B. Menderes nehirlerinin denize ulaştıkları körfezlerin kıyılarındaki şehirlerin limanlarını doldurdukları gibi Efes'in liman ve yöresini dolduruyor ve böylece şehrin denizle olan ilişkisinin kesilmesine, hastalık yaratan bataklıkların meydana gelmesine sebep oluyordu (Duyuran, 1950: 8).

Ancak, Antik Çağ'da, ileride kentin kaderini belirleyecek ve bir çevre sorunu olarak da değerlendirilebilecek bu doğal dönüşümde, en önemli etkinin kentin yöneticileri tarafından verilen, hatalı bir kamusal yatırım kararının etkili olmuş olabileceği yönünde önemli ipuçları bulunmaktadır.

Daha önce de Strabon'dan nakledildiği gibi, kentin limanının hızlı bir biçimde dolmasında, kentin başındaki isim, Attalos Philadelphos'un inşa edilecek dalgakıranın yerinin tespitinde yanlış yer seçiminin ve mühendislerin eksik etüdünün etkili olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, limanın yeni dalgakıranı yanlış bir mevkide konumlandırılmış ve nehrin ağzında bulunan ve gelgitlerle doğal bir biçimde tahliye edilip açığa götürülen alüvyonal birikintiler böylelikle dalgakıranın iç kısmında, limanda kalmış ve birikmeye devam etmiştir.

Nihayetinde Efes, zaman içinde limanın dolmasıyla oturulamaz olmuş ve Efesliler Bizans İmparatoru Justinyen'in (527-565) Ayasuluk Tepesi'nde yaptırdığı St. John Bazilikası etrafına taşınarak yaşamlarına devam etmeye çalışmışlardır (Tuna, 2002: 87).

Smyrna (Eski İzmir)

Eski İzmir kenti kıyı şeridi, şimdikinden daha geriye, içeriye uzanan İzmir Körfezi'nin kuzeydoğusunda, denize doğru uzanan bir yarımada üzerine kurulmuştu. Yüzyıllar boyunca, Meles Irmağı'nın getirdiği alüvyon ve Yamanlar Dağı'ndan sellerin sürüklediği topraklarla bu yarımadaçığın çevresi doldu; giderek ovaya dönüşen sahanın (bugün Bornova Ovası) ortasında kalan yarımadaçık, tepe haline dönüştü (Tuna, 2002: 75).

Eski İzmir yerleşiminin kurulduğu topraklarda insan faaliyetlerinin izleri MÖ 3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak, kentin en parlak dönemi MÖ 650-545 yılları arasına düşer. Bu yüzyıllık süre, özünde bütün İon Uygarlığı'nın en yüksek düzeyini oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde Milet'in önderliğinde Mısır'da, Suriye ve Lübnan'ın batı kıyılarında, Marmara Bölgesi'nde, Karadeniz'de koloniler kurulur ve Doğu Hellen dünyası Kıta Yunanistan ile yarışmaya girerek bir çok alanda ve konuda onun yerini almaya başlar (Akurgal, 1988: 368-370).

İzmir'in tarımcılıkla yetinmeyip, Akdeniz ticaretine katılması da yine bu dönemle tarihlendirilmektedir. Söz konusu dönem katlarında bulunan Fenike kökenli eserler, Kıbrıslı heykel ve heykelcikler, Önasya ya da Akdeniz kökenli fayans figürçükler, bu uluslararası ticaretin günümüze kadar kalan belgeleridir (Akurgal, 1988: 370).

Eski İzmir'in bu en parlak dönemini izleyen MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında, kentsel üretime (büyük ölçüde tarıma) ve ticarete bağlı olarak, süreç, ciddi bir nüfus patlamasını getirmiştir (Akurgal, 1988: 367).

Kentin izleyen yüzyılda (MÖ 300 tarihlerinde) Bayraklı Höyüğü'nden Yamanlar Dağı (Eski Pagos Dağı) eteklerine taşınmasında büyük ölçüde artan nüfusun getirdiği iskan probleminin (Tuna, 2002: 81) ve bu nüfusu beslemek ve artan ticaret hacmini sürdürülebilir kılmak için tarım alanlarının ormanlar aleyhine genişletilmesinin yattığını düşünmek mümkündür. Nitekim Eski İzmir kentinin MÖ 7. yüzyılda sahip olduğu liman kenti görünümünü Antik Çağ'da süreç içerisinde yitirmiş olması, artan nüfusun ve uluslararası ticaretin getirdiği "daha fazla tarımsal üretim" baskısıyla, bölgenin ormansızlaştırılmasının getirdiği toprak kaybı ve erozyonla ilişkilendirilebilir.

Sonuç

Kentleşme kavramı, yaygın bir şekilde kabul görmüş olduğu biçimiyle, ağırlıklı olarak 20. yüzyılın ayırdedici özelliklerinden biri ve sanayileşmenin bir fonksiyonu olmakla beraber (Keleş, 2002: 19) doğuşu tarım devrimine ve mülkiyet fikrinin ortaya çıkışına kadar uzanabilecek bir geçmişe sahip bulunmaktadır.

Bu uzun geçmiş, yalnızca yerleşik hayata geçişin ve birlikte yaşamının bir tarihi değil, fakat aynı zamanda üretimin, üreten insanın kendini gerçekleştirme- sinin ve doğayı dönüştürmesinin de tarihidir.

İnsanın doğayı dönüştürme faaliyeti -ya da faaliyetleri bütünü- olarak alındığında kentleşme; ihtiva ettiği sosyal, kültürel, ekonomik gelişme gibi olumlu getirilerin ve yadsınamaz gerçekliğinin yanı sıra insanın doğal çevreyle ilişkileri noktasında olumsuz dışsallıkları da barındırabilmektedir. Bu bağlamda, günümüzde “küresel” nitelik kazanmış bulunan çevre sorunlarının, tarihsel süreç içerisinde kentleşme hareketlerine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkışının izini sürmek mümkündür.

Bu anlamda tarihsel yaklaşım, geçmişten günümüze, izlenmiş kentleşme hareketlerinin ve bu yönde verilmiş yönetsel kararların, toplumsal tercihlerin, doğal çevre üzerinde oluşturduğu etkilerini anlamak, sonuçlarını görmek ve geleceğe matuf kentleşme politikalarının hazırlanmasında doğal dengenin gözete lmesini sağlamak açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada incelenen dönem olarak Antik Çağ, sömürgeleştirmeye (kolonizasyona) bağlı ve göreceli olarak hızlı ve yayılcı bir anlayışa sahip kentleşmeyle karakterize edilebilecek bir süreci ifade ederken; çalışmanın mekansal çerçevesini oluşturan, Batı Anadolu kıyı şeridi, bu kolonyal kentleşme- nin önemli bir yayılım alanını ve aynı zamanda önemli morfolojik değişimin ve şekillenmenin gerçekleştiği bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu bağlamda bölge- nin morfolojik değişiminin, bu dönemdeki hızlı kentleşmeyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir.

Morfolojik değişim doğal sürecin bir parçası ya da sürecin kendisi olarak de- ğerlendirilse bile, bugün, nehir ve sel yataklarında gerçekleştirilecek doğal bitki örtüsünün tahribatının ve ormansızlaşmanın, toprak taşınımını, erozyonu hız- landırdığı bilinmektedir.

Çalışma çerçevesinde ele alınan kentlerde de, kentleşmeye bağlı olarak artan nüfusu beslemek için yeni tarım alanlarının açılması, yeni ticaret filolarının inşası, madenlerin eritilmesi ve ihracat için kereste ihtiyacı gibi ticari ve tarım- sal kaygıların varlığı bilinmektedir. Bu kaygılar kimi zaman savaş dönemlerin- de yüklenen vergiler ve artan gelir ihtiyacı nedeniyle daha da artmış ve çeşit-

lenmiştir. Bu artış ve çeşitlilik bölge coğrafyasına daha fazla üretim, daha fazla doğal kaynak kullanımı ve daha fazla ormansızlaşma olarak yansımıştır.

Ormansızlaşmayla gelen toprak kaybı ve Efes örneğinde görüldüğü gibi iyi etüd edilmeden alınan kamusal yatırım kararları, deniz ticaretiyle zenginleşmiş ve tarihsel önemini büyük ölçüde deniz ticaretine borçlu olan bu kentlerin limanlarının dolmasında ve kıyidan uzakta kalarak önemlerini yitirmelerinde belirleyici olmuştur.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2002), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Aktüre, Sevgi (1997), *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Akurgal, Ekrem (1988), *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar, Ankara.
- Baicoch, Paul (1988), *Cities and the Economic Development: From Dawn of History to the Present*, (Çev. Christopher Brander), University of Chicago Press, Chicago.
- Bal, Hüseyin (2002), *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Bookchin, Murray (1999), *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev. Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Casson, Lionel (2002), *Antikçağ'da Denizcilik ve Gemiler*, (Çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Childe, Gordon (1983), *Tarihte Neler Oldu?*, (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Duyuran, Rüstem (1950), *Efesos Klavuzu*, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Seri I, Sayı -XIII, İstanbul.
- Estin, Colette ve Laporte, Helene (2005), *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev. Musa Eran), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Gleick, James (2003), *Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi*, (Çev. Fikret Üçcan), TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Göney, Süha (1975), *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1985, İstanbul.
- <http://www.arkeolog.org/arkeoloji/klasikark.htm> (07.02.06)
- <http://www.dsi.gov.tr/bolge> (22.06.2006)
- <http://www.cevreorman.gov.tr/sulak/sulakalan/gediz.htm> (22.06.2006)
- Keleş, Ruşen - Hamamcı, Can (1998), *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen (2002), *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2000), *Şehirler ve Kentler*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Kostof, Spiro (1999), *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames and Huston Ltd, London.

- Kukul, Onur (1979), "İnsan Çevre İlişkilerinin Toplumsal Yanı", Pultar, Mustafa (Der.), *Çevre, Yapı ve Tasarım*, Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği Yayınları, Ankara, s. 45-48.
- Magie, David (2002), *Anadolu'da Romalılar 2: Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, (Çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mansel, Arif Müfid (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 13. seri, No: 8 b, Ankara.
- Morris, Ian (2000), "Kent ve Devlet Olarak Erken Polis", Rich, John ve Wallace-Hadrill, A. (Der.), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, (Çev. Lale Özgenel), Homer Kitabevi, İstanbul, s. 25-58.
- Osborne, Robin (2000), "Gurur ve Önyargı, Sağduyu ve Geçim: Yunan Kentinde Değiş-Tokuş ve Toplum", Rich, John ve Wallace-Hadrill, A. (Der.), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, (Çev. Lale Özgenel), Homer Kitabevi, İstanbul, s. 119-148.
- Owens, E. J. (2000), *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. Cana Birsal), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Paquot, Thierry (2005), "City and Nature: A Missed Opportunity", *Diogenes*, Vol. 52, No. 3, Paris, s. 65-74.
- Ponds, N.J.G. "The Urbanization of the Classical World", *Annals of the Association of American Geographers*, Cilt 59, Sayı 1'den aktaran Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1997, s. 70.
- Silver, Moris (1995), *Economic Structures of Antiquity*, Greenwood Press, London.
- Strabon (2000), *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,
- Süel, Akın (1983), *Kentlerde Yapısal Belirleyen Etkenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Yayın No: 18, İzmir.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (2004), ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, *Türkiye Çevre Atlası*, Ankara.
- Tekeli, İlhan (2000) "Türkiye Çevre Tarihçiliğine Açılırken", *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Tuna, Celal (2002), *Kentten İmparatorluğa: Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wallace-Hadrill, Adrew (2000), "Giriş", Rich, John Wallace-Hadrill, A. (Der.), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, (Çev. Lale Özgenel), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Weber, Max (2003), *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınevi, İstanbul.